

FEKETE GLÓBUSZ

AZ ELSŐ VAJDASÁGI TEVEJATEKRÓL

Ez év májusában az Újvidéki Televízió műsorára tűzte első tévéjátékát. Ebben a legnehezebb eredeti tévéműfajban felmutatott meglepően érett kezdetet mindenekelőtt két fiatal alkotó neve fémjelzi: Vicsek Károly rendezőé és Németh Árpád operatóré. Azonos rangsorolásban kell megemlítenünk az úgyszintén fiatal tehetséges színészgardát: Eva Rast, Soltis Lajost és Pásthy Mátyást.

A *Fekete glóbusz* külön jelentősége, hogy szűkebb pátriánk irodalmának, valamint tévé- és filmkultúrájának olyan-amilyen találkozási pontján keletkezett.

Urbán János monográfiát írt Cseh Károly adatai forradalmáról, s e könyv alapján dramatizálta a két háború közötti pártmunkás életének egy megpróbáltatásokkal teli szakaszát Gobby Fehér Gyula. Ezt az egyfelvonásos *Vallatás* címen mutatta be a Szabadkai Népszínház magyar együttese, majd csakhamar az amatőrszínjátszók is a műsorukra tűzték. A színmű szolgált alapul Vicsek Károly tévéjátékához is.

Szólnunk kell tehát néhány szót az „előzményekről”, vagyis a *Vallatás* című darabról, amelyet a vajdasági színikritika, majd még inkább a belőle készített *Fekete glóbusz* bemutatóját követő tévékritika vegyes érzelmekkel fogadott.

A *Vallatás* valójában nem is drámai mű, a vérbeli színdarabnak csupán egy némely erényét csillogtatja meg. A zárt, kerek szerkezet előnyére válik, mint ahogy a történésbeli idősíkoknak majdhogynem szabad asszociáción alapuló felhasználása is elfed valamicskét a nagyon szegényes drámai anyagból. A Szovjetunióból éppen csak hazatért Cseh Károlynak a szerb királyi ügyész által történt néhányszori kihallgatása szemmel láthatóan nem szolgálhatott kellő drámai anyagnal egy, akár a *Vallatás*nál még gazdagabb életközeggel dicsekvő színpadi műhöz sem. A párbeszéd még árulkodóbb a *Vallatás*ban. Mások már kifejtették, hogy a dialógus leggyakrabban mindössze a vallató és a vallatórafogott szembenállásának pusztá verbális informátora, s nélkülözi a sorsszerű szembekerülést, összezapás (és a hősök ilyen szerepéből adódó magas hőfokú kisülés) nemesebb drámai művességét.

En azt mondanám, hogy a *Vallatás* amolyan párbeszéddé oldott, jegyzőkönyvízü felolvasás. Minősítésem csak az első hallásra elmarasztalóbb az előbbieknél. Ugyanis dokumentumdráma néven ismert az a műfaj, amely akár a színpadon, akár pedig a rádióban, vagy éppen a tévén igen gyakorta bírósági pörök, ügyszégi eljárások jegyzőkönyveiből és más dokumentumokból meríti sokszor acélpengésű — mondhatnám — nyers drámai anyagát. Amit a színpadról hallhattunk a *Vallatás* nézése közben, úgy tetszik, a kihallgatás eredeti dokumentumaiból is elolvashatnánk. Meggyőződésem szerint azonban nem is ez a baj, hanem sokkal inkább az, hogy a drámaíró ezt a nyers, de annál értékesebb közvetlen dokumentumanyagot nem szűrte át egyéniségének szűrőjén. Innen a dráma csalóka valósága: a színpadon szólamízü megnyilatkozássá (és természetesen, végső eredőjében, magatartássá) oldódik, kopik, halványodik mindaz, ami egyébként dokumentáris értékeinél fogva emberileg, magatartásbelileg és történelmileg hiteles, megindító. Mély meggyőződésem, hogy Gobby Fehér Gyula *Vallatás* című egyfelvonásosa csupán a közönség téma iránti tisztelete következtében és nem

pedig műfaji érettségének, erényeinek következtében áll dráma hírében. A semmiképpen sem színpadképes darab játszása, az amatőrök részéről pedig — minden bizonnyal — a téma feldolgozásának jó adag naivitásával, túlságosan is csupaszz „kézenfekvő” voltával magyarázható. Hadd zárjam a darabbal kapcsolatos véleményem a látszólagos ellentmondással: a *Vallatás*, amely — a szerző vitathatatlanul őszinte törekvéseként vajdasági mércékkel mérve — megtalálta a közönséghez vezető utat, még túlságosan üveglábakon áll önbizalom dolgában. Mert, gondoljunk csak bele, ha történetesen nem forradalmárról, hanem, mondjuk, közönségesebb halandóról, például fizikusról, vagy éppen valamilyen egyszerű földönfutóról lenne szó, a mű át sem léphette volna a nyilvánosság küszöbét. Ebből pedig az a tanulság vonható le, hogy a közönség pusztá jóindulatára, téma iránti tiszteletére (vagy éppen elfogultságára) csak mint mulandó sikerre építhet a még mindig gyermekkorát élő vajdasági színműirodalom.

Mindaz, amit fentebb mondtam, látszólag nem tartozik elsődlegesen a *Fekete glóbusz* című tévéjátékhoz. Nos, ha nem Vajdaságban lennénk, ahol az irodalom oly szórványos és mindmáig esetleges találkozása a filmmel és a tévével még mindig legalább olyan izgalmas és várakozással teli téma, mint külön-külön az irodalom, a tévé, a film, részemről, gondolkodás nélkül beérhetnének az irodalmi alpanyagtól függetlenített Fekete glóbuszsal, mint önálló, szuverén alkotással.

A téma izgalma azonban — szerintem — a következőkben van:

A *Vallatás* filmszalagravitélének ötlete nyilván későbbi keletű. S már maga az ötlet buktatókkal teli. Alapvető kérdés: mi értelme egy, már a színpadon futó nem vérbeli drámáról amolyan tévébeli matricát készíteni? Elképzelhető, hogy a rendező Vicsek Károly túlságosan is „kézenfekvő”, kényelmesnek, de annál kockázatosabbnak ítélte meg az ilyenfajta vállalkozást. A tudunkkal mindössze tizenegynéhány napalatt elkészült *Fekete glóbusz* a bizonyítéka annak, hogy Vicsek vérbeli rendező módjára látott munkához. Szerintem, helyesen tette, hogy a *Vallatás* eredeti anyagát a tévéjátéknál számba jöhető szöveggönyvként nagyobbára alkalmatlannak minősítette. Nemcsak azért, mert merőben más műfajról van szó. Hiszen szakemberek körében tudott, hogy az eredeti célokra irt kiváló szöveggönyv az egyedüli biztos támasza a rendezőnek. Ami ezen innen van, nagyjából használhatatlan. Az eredeti célokra irt gyenge szöveggönyv csakúgy, mint a színdarab, amelyből „szövegűh” tévéjáték (vagy ha különösen film) kíván lenni.

A tévén látott egyórás darab azt bizonyítja, hogy Vicsek kedvvel, ihletettséggel fogott a *Fekete glóbusz* forgatásához. S ha szigorúan tartotta volna magát a *Vallatás* szöveggönyvéhez, megítélesem szerint, egy tizenöt-húsz perces kisfilmnél aligha futotta volna neki többre. Mindenképpen a segítségére sietett, sőt talán döntő befolyással is volt az a körülmény, hogy Cseh Károly emlékezetének eleven és mindenekelőtt hiteles környezetében formázhatta meg az adatai forradalmár alakját.

S a rendező nem író, tehát nem betűk, elképzelt szituációk kényesszerrabja. A rendező végeredményben mindig is elven, liktető környezetben élő emberek, hiteles vagy fiktív hősöket megelevenítő színészek számbavételével egy kicsit riporterként, hiteles vagy felidézett események krónikásaként lép fel saját képzelőerejével (és a megadott szöveggönyvvel) szemben. A rendezői képzetlet és a valóság ilyen kölcsönhatásából születik a vérbeli tévéjáték. Vicsek Cseh Károlynak alakja egy ilyen tágasabb, vérbő lélettérben rajzolódik ki. Míg a *Vallatás*ban a forradalmár jellemábrázolásának nyomát sem találjuk, addig Vicsek már számbavehető hitelességgel jut túl a hős magatartásának szemléltetésén. A *Vallatás* legfeljebb egy pillanatnyi vagy tartósabb magatartásforma többé-kevésbé hiteles regisztrátora, ezzel szemben a *Fekete glóbusz* jellemet állít elénk. A jellem természetesen határozott életszemlélet, illetve világnézet eredője. Mi tagadás, egy vallatás mindeme emberi jellemzők, tulajdonságok (tartós, jellembeli) megléte tekintetében joggal kétséget kelthet bennünk. Vicsek, a rendező is világosan látta ezt, ezért a *Vallatás* tulajdonképpeni „drámai” magvát, mondatnánk, másodrangú

epizóddá redukálta. Filmjének indítóképeként a Tisztatáj látványa tárul elénk, struktúrájában a jellegzetes emberekkel, akik éppen egy messzi országból (a Szovjetunióból) érkezett idegen törékeny asszonykát (Cseh Károly orosz feleségét) igazítják útba toronyiránt. A folyamatos képsor csakhamar megtörik és mintegy a szabad képzettársítás logikáját követve, a továbbiakban mozaikként illeszkednek egymáshoz az időrendi sorrendet mellőző — hol Cseh Károly vallatását bemutató, hol a forradalmár magánéletébe pillantó, hol pedig agitációs pártmunkáját és tanítói tevékenységét dokumentáló — jelenetek. Talán nem mellékes megemlíteni, hogy a *Vallatás*, a színpad lehetőségeihez mérten, úgyszintén él az idősíkok képzettársító szerelési technikájával, az eredmény mégis egészen más az egyik és a másik darab esetében. A színmű a múlt egy-egy töredékét felidéz, pillanatnyi kitérője ritkán jut túl a melodramatikus „közjátékon”, ezzel szemben a tévéjátéknak értelmezési módjává vált ez a fajta drámaépítés. Magának a vallatásnak a vissza-visszatérő jelenete esetről esetre egy, a forradalmár emberi és politikai magatartásának, megingathatatlan világszemléletének újabb argumentumával nyer egyre nagyobb hitelt. Nos, a *Fekete glóbusznak* a *Vallatáshoz* viszonyított sokkal alaposabb, sokkal élményibb emberi és történelmi, munkásmozgalmi argumentációja az eredeti színmű élményének határain kívül került be a tévéjátékba. Éspedig — ez kétségtelen — elsősorban a rendező és az operatőr, valamint a színészek alkotói többleteként.

A *Fekete glóbusz* persze korántsem hibátlan tévéjáték. Erényei mellett, a legtöbb hibája nem annyira a rendelkezésre álló soványka és nagyjából használhatatlan szövegekönvből, mint inkább egy alapos, precíz és filmdramaturgiai jártassággal megírt szcenárió hiányából eredeztethető. A színpadi műhöz viszonyítva szembetűnő a tévéjáték szűkszavú dialógusa, nem beszélve a hiányzó szövegekönvi rész következtében feltehetően rögtönzött egész sor jelenetről. A rendező tehát kényszerű szabadságot élvezett, amiből szerencsére ezúttal több hasznot húzott, mint amennyire kárára volt a magára utaltság sok kulcsfontosságú jelenet megtervezése, megoldása során. Mint már említettük, a tévéjáték Cseh Károlya összehasonlíthatatlanul életesebb, mint a *Vallatásé*. Amellett, hogy a tévéjáték drámai lüktetésének valóban a pulzusaként tapintható ki a nem is akármilyen megpróbáltatásokkal mérhető forradalmársors, a mű alaphangját képező költői tónus egy pillanatra sem téveszthető szem elől. Ezt a költőiséget a darab elejétől a végéig precizen és esztétikusan megszerkesztett közelképek kölcsönzik a tévéjátéknak. A rendező jó elgondolása szerint, leggyakrabban a közelképek helyettesítik a párbeszédet. Ez a filmies megoldások egyike nagyon jónak bizonyult, vagyis a dialógus műfajai „transzplantálása” a gyakran minden ékesszólásnál beszédesebb, ugyanakkor árnyalatokban gazdagabb és teljességében intímebb mimikába, arcjátékba, gesztusba nagymértékben mentesítette a *Fekete glóbuszt* a *Vallatás* sok esetben már-már gyermeteg verbalizmusától. Egyszóval: a szövegekönvi ilyesféle hiányosságaiából és gyengéiből a rendező igen szép poézist csinált.

Vizsgáljunk meg azonban egy-két ezzel ellentétes példát, amikor is a rendező majdnem rajtavészett. Elsősorban is arra a jelenetre gondolok, amikor a proletárgyerekek körében oly népszerű tanító bácsi a nagy kortárs proletárköltő verseit taníttatja be kisdíákjaival. A nézőben ugyanis felmerül a (jogos) gyanúja annak, hogy egy bácskai tanító már a harmincas évek elején nemigen tanított József Attila-költevényeket az iskolában. Nos, ez a jelenet, ismeretem szerint, nem szerepel Gobby Fehér Gyula egyfelvonásosának szövegében. Kézenfekvőnek tűnik, hogy esetleg a rendező ötlötte ki a tévéjáték forgatása közben. A szövegekönvirónak tehát nem róhatjuk fel, hogy a valószínűség tényezőjét mellőzve irányozta elő ezt a jelenetet. A rendezőt viszont menti a körülmény, hogy szinte csak percek álltak rendelkezésre az improvizációhoz. Mentésére szolgáljon továbbá a szóban forgó hősi pátoszú jelenetnek a költői igazságra és magával sodró ereje, amely feledtetni képes a nézővel a József Attila-versek szavalásának erősen megkérdőjelezhető valószínűségét(természetesen hacsak nem szavatolják hiteles

adatok az epizód ténybeli szavahihetőségét). Ne tűnjék szörszálhasogatásnak: ismét csak az alapos, átgondolt szöveggönyv hiánya keverhette gyanúba a szakási jelenetet. Még inkább illik ez a megállapítás az ezt megelőző képsorra, amely — mert gyors improvizáció műve — az izléstelenség határát súrolja. A tisztelendő atya, aki egyébként mindenben segítségére van a szerb királyi ügyésznek a kommunisták megbélyegzésében és üldöztetésében, éppen földrajzórát tart az iskolában. A gyerekek röhögnek és kigúnyolják. Nos, ha ezt a jelenetet a szöveggönyvíró is kidolgozza előzőleg, minden bizonnyal nem most és nem ilyen alkalmatlan pillanatban jártná le a munkásosztály ellenségeinek oldalán álló egyházfit — hiszen ezúttal éppen a hasznos tudnivalókkal „untatja” a kis lurkókat.

Egy teljesebb, komplettebb érvényű szöveggönyv a Cseh Károly életéből kiragadott történésbeli idősíkokat is átgondoltabb, s a néző részéről követhetőbb szerelésben adta volna meg, és sok tekintetben nem hagyott volna bennünket kétségben afelől, mely epizódok előzik meg, illetve követik ténylegesen is a forradalmár kihallgatását. Nem egy montázsbeli megoldásnál az lehetett az érzésünk, hogy, úgymond, „kalapba dobták a jeleneteket”, és találomra illesztették őket össze. Ezt a „kollázstechnikát” egészebe véve mégis sikeresen megvalósították a *Fekete glóbusz* alkotói. Eredményük: a tévéjáték egyórás műsorideje elegendőnek bizonyult nem csupán a forradalmár kiállításának és magatartásának kemény pillanatait megörökíteni, de jellembeli vonásait és világnézetének szociális gyökereit is felvillantani.

Végül úgy érzem, hogy a (színmű) irodalomnak és a tévének, illetve a filmnek ez inkább az egymást elkerülése, mint az alkotók találkozására ami tanulságul szolgál a napilapunk hasábjain nemrég lezajlott színházvitához is. Azt hiszem, a legkevésbé sincs igazuk azoknak, akik a színmű (vagy akár a tévé és film) szövegének műfajai szuverén teljességét csak másodlagos követelményként tisztelik, kéri számon, és úgy látják, hogy majd például a (szűkebb pátriánkban szakmájuk szerint nem is létező színházi) dramaturgok és a rendezők valahogy majd csak „tető alá” hozzák a műfajilag legzsiláltabb szövegeket is. Vicserek esete — igaz, egyelőre csak a tévé és a film viszonylatában — már másodízben bizonyítja (először a Deák Ferenc szöveggönyve alapján készült *Parlag* című film forgatása közben kellett a fiatal és akkor még igen kevés tapasztalattal rendelkező rendezőnek rádöbbenie), hogy a szöveg (legyen az színházi, tévé- vagy filmszöveg), ha nem tölti be a saját szuverén, kívánatos szerepét a mű (színpadi produkció, tévéjáték, film) kiteljesedése útján, abban az esetben a rendező, a dramaturg igazán nem produkálhat csodát. A színészek sokat menthetnek, mint ahogy a *Fekete glóbusz*ban Soltisz Lajos (Cseh Károly), Eva Ras (Paulina, a felesége) és Pásthy Mátyás (királyi ügyész) a közlekedő poézisének hőfokán alakítói képességük legjavát nyújtották. De ne feledjük: a jó színpadi produkció, film és tévéjáték legmegbízhatóbb ősalapja a műfaji egységében jeleskedő, tehát az igazi művészi vállalkozást, próbatételt ígérő adaptálásra, transzplantációra csábító szöveg.

Ismét csak a *Fekete glóbusz* példájából kiindulva, egy dologban biztos vagyok. Vicsek Károly tehetséges rendezővé nőtte ki magát, de eseményszámba menő tévéjátékkal vagy filmmel majd csak akkor lehet meg bennünket, ha a szöveggönyvírók is felnőnek hozzá tehetségben, jártasságban. Ezt az ő személyén túlmenően, általánosságban is érvényes prognózisnak tartom. Nem kétséges, írónknak a színpadi, a tévé és filmdramaturgiában egyaránt nagyobb jártasságra kell szert tenniük. Hiszen elsősorban rajtuk múlik, mit produkálhatunk a színpadon, a tévén és a filmben az elkövetkező években.